
Sociolog(ie) mezi kolárkem, hákovým křížem a rudou hvězdou: Jaroslav Šíma v dějinách české sociologie*

ZDENĚK R. NEŠPOR**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Sociologist/s between the Clerical Collar, the Swastika and the Red Star: Jaroslav Šíma in the History of Czech Sociology

Abstract: The article analyses the life story and works of a significant, but today sadly almost unknown, Czech sociologist, Jaroslav Šíma (1914–1955). It draws on all the published sources available on him as well as a large number of to date unknown and unexploited archive materials. Šíma became a member of the somewhat “thin on the ground” national sociological academia of the interwar period and specialised in the sociology of sexuality, religion, and education. However, his research was often the result of his own religious and church positions, which were connected with the so-called free Christianity movement and which cannot be accurately judged according to contemporary standards. Šíma’s star rose spectacularly during the Second World War, when he became the undisputed leader of Czech sociology, notwithstanding the fact that his influence came at the price of making considerable compromises with the Nazi regime, and owing to this and his own personal failures he assumed a rather low profile in the immediate post-war years. Šíma had another opportunity to shine following the communist coup in 1948, when he immersed himself in the ideas of the new regime. Seven years later he committed suicide. The author analyses Šíma’s fate and his writings as a case study in the context of the evolution of Czech sociology and outlines its weak points as well as the events which contributed to the outstanding but unlikely success of this ‘maverick’ of sociology (the discipline’s weak organisational background, with conformity to special interests, personal grudges between top figures in the field, and methodological incompetence flourishing in its place).

Keywords: Jaroslav Šíma, Czech sociology – 20th century, sociology and politics, sociology and power, sociology of religion.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 5: 967–989

* Článek vznikl v rámci grantu GA ČR *Dějiny a současnost české sociologie* (č. P404/10/0032), autor za tuto podporu děkuje.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., oddělení Ekonomická sociologie, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: zdenek.nespor@soc.cas.cz.

Probíhající badatelský projekt Dějiny a současnost české sociologie ukazují řadu „bílých míst“ v našem poznání minulosti vlastního oboru a dokládá, jak toto nedostatečné poznání systematicky ovlivňuje aktuální bádání.¹ Třebaže již byly učiněny pokusy o srovnání dvou období relativně bezproblémového institucionálního zakotvení a bohaté, z vnějšku neomezované vědecké produkce české sociologie v meziválečném období a v posledním dvacetiletí [Nešpor 2007a], většina dnešních sociologů si sotva uvědomuje zásadní rozdíly spočívající ve zcela odlišném fungování akademického života, míře a zdrojích jeho financování, publikační produkci, nebo konečně v podobě personálního obsazování vědeckých a vědeckopedagogických míst. Máme-li už k dispozici řadu biografických studií významných českých sociologů meziválečného období (I. A. Bláha, A. Boháč, E. Chalupný, J. L. Fischer, Z. Ullrich ad.), neznamená to, že bychom dané téma vyčerpali. Jakkoli není naším cílem zmnožovat tyto studie donekonečna, je třeba se zabývat také osobnostmi, jejichž odborný význam byl sice výrazně menší, ale které zásadním způsobem ovlivňovaly dobové fungování české sociologie jakožto vědního oboru a společenství akademických pracovníků. Podobně jako v případě české (resp. „pražské“, neboť do Brna jeho vliv přes veškerou snahu naštěstí nedosahoval) sociologie v období normalizace nemůžeme pominout vědecky sterilní, avšak ideologicky a sociálně zcela zásadní postavu Antonína Vaňka [srov. Možný 2004; Petrusek 2004].²

V období druhé světové války a do jisté míry i později, bezprostředně po nástupu komunistického režimu, byl neméně klíčovou osobností české sociologie Jaroslav Šíma (31. ledna 1914 – 18. listopadu 1955), jehož životní osudy a dílo se bude snažit přiblížit tato studie. Jejím cílem přitom není jenom podání biografických informací a kritického zhodnocení vědecké produkce samotného Šímy, nýbrž širší výpověď o stavu a fungování české sociologie před nástupem marxismu (a její dočasnou likvidací). Bývá-li obvykle vyzdvihována kvalita předmarxistické sociologické výuky, bádání a institucionalizace oboru, stejně jako nezávislost tehdejších akademiků na politické moci, je třeba toto hodnocení znovu uvážit právě v souvislosti s Šimovým případem. Šíma byl jedním z (velmi mála) absolventů sociologie, jimž se v tomto období podařilo vstoupit do akademické obce – většina profesionálních sociologů se rekrutovala z absolventů jiných oborů a celkově jich ostatně bylo velice málo –, a dosáhl v ní na čas zcela bezprecedentního vlivu. Nejen proto, že šlo o (spolu)autora přinejmenším osmnácti sociologických knih a brožur [Hesová et al. 2010: 25, 36–38] a celé řady článků, ale především kvůli tomu, že byl jednatelem a v období druhé světové války faktickým vůdcem Masarykovy sociologické společnosti (dočasně přejmenované na Českou společnost sociologickou) a generálním sekretářem jejího Sociologického ústavu a po Mnichovu také sekretářem Ústavu pro péči o přestěhovalce [Nešpor 2007c: 20–21, 27–28, 39–42].

¹ Srov. <http://www.soc.cas.cz/projects/cz/15/4858/Dejiny-a-soucasnost-ceske-sociologie.html> (11. 3. 2011), příp. předmluvu Z. R. Nešpora v [Hesová et al. 2010: 6–10].

² Kritické dobové reflexe z opačné strany ideologické hradby poskytuje již samizdatový *Sociologický obzor*, zejm. 1, 1987 (3): 62–70 a celé číslo 2, 1988 (3).

Nutno předeslat, že přes naznačený význam Šíмова působení je tato osobnost, která jakoby reprezentovala určitou stránku české sociologie v jejich meziválečných bojích, pod knutou hákového kříže i komunistického režimu, téměř neznámá a zapomenutá. Možná šlo z určité strany i o zájem, podobně jako v případě jiného horlivého likvidátora předmarxistické sociologie (a Šíмова blízkého spolupracovníka), pozdějšího ministra školství a dokonce zvažovaného kandidáta na prezidentský úřad Čestmíra Císaře ([Nešpor 2008: 216–217]; k tomu srov. Císařovu sebe prezentaci v [Císař 2005: 159–160]). Šímu registrovalo, dávno po jeho smrti, jenom několik historiků české sociologie (náboženství), přičemž jejich hodnocení se současně diametrálně odlišují. Představitel normalizační marxisticko-leninské sociologie Antonín Vaněk zdůrazňoval, že se „ideově vyvíjel od sociální demokracie směrem k marxismu a udržoval kontakty s levicovými intelektuály“ [Vaněk 1986: 129],³ což se na užším poli dějin sociologie náboženství již dříve snažila demonstrovat Marie Suchánková [Suchánková 1977: 173–176]. Naproti tomu Zdeněk R. Nešpor v návaznosti na archivní výzkum Šíмова působení v protektorátní sociologické společnosti a později dospěl spíše k jeho odsudku jakožto egoistického a právní řád nepříliš ctícího oportunisty, jehož odborné dílo nevynikalo velkou hloubkou [Nešpor 2008: 187–190, 208–210, 215–217, 226–227]. Ve všech případech se nicméně jednalo pouze o dílčí sondy, takže nejrozsáhlejší dílo věnované tomuto sociologovi představuje nepublikovaná diplomní práce jeho dcery Soni Šímové [Šímová 1971].⁴ Její výpovědní hodnota je ovšem limitovaná i v případě soukromých informací, nehledě na její osobní a dobové ideologické podmínění, neboť autorka svého otce fakticky přímo nepoznala – její matka se s ním rozvedla v roce jejího narození a v okamžiku Šíмова úmrtí jí bylo necelých sedm let. Bádání o Jaroslavu Šímovi dále ztěžuje neexistence jeho písemné pozůstalosti a torzovitost archivních fondů organizací, v nichž působil.⁵ Přitom se ovšem zdá, že část archiválií „zmizela“ zcela záměrně: z knihovny Filosofického ústavu AV ČR se „ztratila“ Šíмова rukopisná sebeobhajoba z počátku padesátých let,⁶ podobně jako z Archivu AV ČR v devadesátých letech „zmizely“ osobní vzpomínky Josefa Krále na likvidaci české sociologie po roce

³ Obdobně z hlediska sociologie výchovy [Galla 1967: 9–11, 101–102].

⁴ Informace byly rozšířeny prostřednictvím několika interview s autorkou, provdanou Komorousovou. K dohledání Šímových žijících příbuzných autorovi přispěla pomoc Mgr. V. Knotkové a svolení ředitele Archivu hl. m. Prahy k nahlédnutí do příslušné konskripční karty (domovské listy č. 8549 a 13657) a svolení dědického oddělení Obvodního soudu pro Prahu 7 k nahlédnutí do dědického řízení po zemřelém PhDr. Jaroslavu Šímovi; autor za tuto pomoc děkuje.

⁵ Za všechny lze jmenovat alespoň nejvýznamnější Masarykovu sociologickou společnost, jejíž archiv byl podle odjinud nedoložené informace A. Vaňka zabaven gestapem [Vaněk 1986: 207], každopádně se nedochoval. Patrně jediné dochované archiválie proto obsahuje Spolkový katastr Archivu hl. m. Prahy, SK IX/569, Masarykova sociologická společnost.

⁶ Knihovna Filosofického ústavu AV ČR, Př. 258, J. Šíma: *Příspěvek k dějinám společenských věd v ČSR. Podle osobních vzpomínek*. Rkp. 1952.

1948 a z Archivu Masarykovy univerzity v Brně příslušná část rukopisné *Rodinné kroniky* I. Arnošta Bláhy.

Zpracování Šímovy života a díla jakožto případové studie z dějin české sociologie si přitom klade vyšší cíle než jen podání informací o významné, třebaže namnoze problematické osobnosti. Jejich prostřednictvím chce (1.) přiblížit organizační fungování české předmarxistické sociologie, včetně jeho zásadních nedostatků; (2.) ukázat metody a formy (části) tehdejší sociologické práce a provést jejich kritické zhodnocení; a (3.) přinejmenším naznačit provázanost akademické sociologie s dobovým politickým, společenským a v tomto případě také církevním provozem – a i s mocenským působením příslušných organizací. Pokusíme-li se o naplnění všech těchto cílů prostřednictvím případové studie o Jaroslavu Šímovi, povede to k určité „demytologizaci“ obrazu dávné tradice české sociologie.

Sociologem z nedostatku jiných příležitostí

Jakkoli není prvotním cílem této studie vypracování Šímovy biografie, základním údajům se pro jejich souvislost s jeho dílem a působením nelze vyhnout. Šíma pocházel z politicky angažované středostavovské rodiny, jeho otec byl národním socialistou a matka aktivní sociální demokratkou, což nakonec vedlo k jejich odchodu, oba však spojovalo silné protináboženské přesvědčení a bojovný antiklerikalismus [Šímová 1971: 1]. Jejich syn se naproti tomu i přes jejich odpor po maturitě na gymnázium v roce 1931 rozhodl pro duchovní dráhu. Ačkoli se paralelně angažoval v sociálnědemokratické mládeži, vstoupil do nově založené Církve československé (husitské) a téhož roku se stal redaktorem nového církevního časopisu určeného mládeži *Rozséváč* [Hrdlička 2007: 142]. Současně začal studovat evangelickou teologii na Husově fakultě, která tehdy představovala jediné nekatolické vysoké teologické učení v českých zemích, a následujícího roku přešel na nově zřízenou soukromou Vysokou školu bohovědnou ČČS.⁷ Ačkoli později zdůrazňoval své „dosti dlouhé soužití s kolegy-kněžími ve dvou kolektivech: koleijním, studijním a vojenském“ [Šíma 1937a: 5] a v soukromí se dokonce zmiňoval o svém kněžském svěcení v Církvi československé a následné službě vojenského duchovního, nebyla to úplně pravda. Šíma se zapletl do vnitrocírkevních sporů, v nichž stál na straně liberálního Františka Kováře proti tehdejšímu patriarchovi G. A. Procházkovi, což patrně vedlo k jeho odstranění z časopisu *Rozséváč* [Hrdlička 2007: 142–145]⁸ a současně k rozhodnutí vedení Vysoké školy bohovědné o tom, že nebude připuštěn ke katechetické zkoušce a jeho studium

⁷ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, nezpracovaný fond, list J. Šímy diecézní radě ČČS z 5. 5. 1935. Za nalezení a zpřístupnění pramenů z tohoto zdroje autor děkuje Mgr. V. Červenému. K VŠB ČČS viz [Hrdlička 2007: 162–165, 185–192].

⁸ Pro zajímavost dodejme, že jedním z nových redaktorů *Rozséváče* se stal budoucí duchovní ČČS a ještě později horlivý komunistický protináboženský ideolog Václav Vyšohlíd, jehož životní osudy byly v mnohém analogické k těm Šímovým [srov. Nešpor 2008: 274].

bude ukončeno, neboť „k úřadu učitele náboženství v církvi československé je třeba týchž osobních kvalit jako k povolání duchovenskému.“⁹ Šíma, který v téže době zároveň studoval filosofickou fakultu, se proti tomuto rozhodnutí bránil a nakonec dosáhl alespoň svolení ke konání první odborné bohoslovecké zkoušky v říjnu 1934, jež zdůvodnil čistě osobními zájmy, neboť „nemá v úmyslu na základě vykonané zkoušky ucházeti se o přijetí do služeb čsl. církve.“¹⁰ Z dochovaných zdrojů nelze naneštěstí určit, zda Šíma příslušnou zkoušku opravdu vykonal, teologická studia každopádně nedokončil a katechetou, natož duchovním Církve československé se nikdy nestal. Místo toho v polovině třicátých let přestoupil do Náboženské společnosti československých unitářů, založené někdejšími baptistickým kazatelem N. F. Čapkem v roce 1930.¹¹ Představovala-li přitom již tehdejší Církev československá, respektive alespoň její část, hodně liberální pól církevního křesťanství, který snad nejvýstižněji charakterizoval bonmot „buď v církvi a mysl si, co chceš“ [Peroutka 1991: 901; srov. Nešpor 2007b], unitářství záměrně vykročilo v oslabování věroučné i liturgické autority ve jménu svobody svědomí a osobní náboženské etiky ještě mnohem dál.

Šímův vstup mezi unitáře byl přitom stejně náhlý jako razantní. Po seznámení s Čapkem přijal v lednu 1935 zaměstnání v pražském církevním ústředí (Společnost svobodného bratrství) a už na počátku března byl zvolen duchovním, ač někteří členové vedení prosadili alespoň nezbytnou pětiměsíční čekatelskou lhůtu, která vyplývala z církevní ústavy.¹² Čapek se pro něj naopak nadchl, neboť po něm převzal podstatnou část práce s vydáváním církevního časopisu *Cesty a cíle*, začal se věnovat práci s mládeží a stal se unitářským katechetou na pražských středních školách. Jako (nikdy) nezvolený člen začal také docházet na schůze církevního správního výboru¹³ a výrazně se podílel na formování tehdejší unitářské ideologie. Šíma se jednak pokoušel prokázat historické kořeny nebo přinejmenším věroučné analogie novodobého českého unitářství s nonkonformistickými proudy české reformace a s náboženským sektářstvím přelomu 18. a 19. století [Šíma 1936a], což mělo tvořit historickou legitimizaci hnutí, s Čapkem a dalším unitářským duchovním Karlem Hašplem však především sepsal jeden ze základních církevních textů, ideovou sebereprezentaci *Tvůrčí náboženství* [Čapek, Hašpl, Šíma 1936; hlavním autorem knihy přitom byl právě Šíma]. Tvrdili v ní, že zatímco tradiční křesťanské církve upadají, protože jsou příliš autoritářské, „československé unitářství po slavné tradici reformačních a josefínských bratří ryje po třetí novou brázdou ... a obzvláštní sklon českého člověka k pokrokové-

⁹ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, opis listu děkana VŠB J. Šímovi z 12. 5. 1933; opis listu z 12. 6. 1933.

¹⁰ Ibid., list J. Šímy profesorskému sboru VŠB z 19. 6. 1934.

¹¹ K Čapkovi a československému unitářství srov. alespoň [Hora 1982; Tvrděk 1995].

¹² Archiv Náboženské společnosti českých unitářů Praha, fond NSČSU I., kt. 9, zápis ze schůze správního výboru SSB 12. 3. 1935. Za zpřístupnění nezpracovaného archivního fondu autor děkuje vedení církve a M. Kmentové.

¹³ Ibid., Zpráva o administrativě čs. unitářů (pro sjezd v roce 1935), s. 5.

mu náboženství nám dává tušiti, že stojíme před novou náboženskou reformací XX. století," nesenou právě jejich náboženským společenstvím [ibid.: 81]. Během deseti let po svém vstupu do unitářské církve Šíma patřil mezi její nejvýznamnější pracovníky, aktivně se podílel na církevní organizaci a ideovém působení¹⁴ a dařilo se mu dokonce prezentovat unitářské myšlenky na širším fóru [např. Šíma 1935]. Podle církevní výroční zprávy vystupoval v rozhlase „v unitářském duchu“,¹⁵ což znamenalo především to, že kritizoval všechny (ostatní) církve jako zastaralé a svou činností neodpovídající duchu doby.

Na Šímově úspěchu v unitářské církvi mělo nemalý podíl jeho vzdělání a akademické působení, které mu v očích spolucírkevníků dodávaly autoritu a zlepšovaly veřejnou image náboženské společnosti. Ještě jako člen Československé církve totiž začal studovat filosofii a estetiku na pražské filosofické fakultě (studium dokončil na filosofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 1937) a zapsal se na nově ustavenou Svobodnou školu politických nauk, která nabízela především prakticky pojaté studium sociologie, již absolvoval v roce 1935. Osobní kontakt s Emanuelem Chalupným, který reprezentoval jednu z poloh sociologie pěstovanou na Svobodné škole, Chalupného osobnostní rysy a zájem na ustavení vlastní vědecké školy [srov. Nešpor, Knotková 2009] a na druhé straně Šíмова ambicióznost vedly k tomu, že se hned po absolutoriu stal asistentem svého učitele. Spolu s ním byl také nejčastějším přispěvatelem „fakultního“ časopisu z řad sociologů.¹⁶ Tím vstoupil mezi nevelkou, řádově desetičlennou obec akademických sociologů, což stvrdil i svým členstvím v orgánech Masarykovy sociologické společnosti, jejímž se stal jednatelem. Ačkoli tyto funkce nepřinášely hmotný zisk, nesly s sebou prestiž, a sociologie, která v tehdejší Československu procházela (relativně) bouřlivým rozvojem, mladému adeptovi nabízela poměrně snadné uplatnění. Využiv přitom svých dosavadních zkušeností především na poli náboženství a (náboženské) výchovy, Šíma se stal profesionálním sociologem, což kromě práce na Svobodné škole uplatnil také ve vzdělávacích programech unitářské církve.¹⁷ Jak přitom vypadalo jeho odborné dílo?

¹⁴ Uveďme alespoň jeho články v časopise *Cesty a cíle*: „Sociální spravedlnost“ (13, 1935: 101–102), „Třídění duchů v českých církvích“ (ibid.: 116–120), „Církev československá“ (14, 1936: 27–29), „V bouři a klidu“ (ibid.: 56–57), „Naslouchejme přírodě“ (15, 1937: 59), „Náboženský socialismus“ (ibid.: 105–109), „Život práce a bojů“ (18, 1940: 89–90), „Věda a náboženství“ (20, 1942: 33–38), „Svaté a světské“ (ibid.: 97–102).

¹⁵ Archiv Náboženské společnosti českých unitářů Praha, fond NSČSU I., kt. 9, Zpráva o činnosti za rok 1940.

¹⁶ Jedná se o následující články a studie: „Zákon sociálního konsensu“, „Sociální funkce mezinárodního práva pracovního“ (obojí *Časopis SŠPN* 7, 1933/34); „Žurnalistika a sociologie“, „Vliv války na výchovu“ (obojí *Tisk a politika* 8, 1935/36); „K sociologii umění“, „Křesťanství a umění s hlediska sociologického“ (obojí *Tisk a politika* 9, 1936/37); „O přebytku vysokoškolské inteligence“ (*Politická revue* 10, 1937/38).

¹⁷ Špatně dochovaný fond Svobodné školy politických nauk v Archivu hl. m. Prahy nedovoluje přesně rekonstruovat Šímovu činnost v této organizaci, nepochybně však byl alespoň částečně zapojen do výuky. V rámci veřejných přednášek a kurzů pořádaných

Dílo Jaroslava Šímy v kontextu dobové české sociologie

Ponecháme-li stranou kompilační brožuru o úpravě pracovní doby [Šíma 1934a] a již zmiňované spisy náboženské povahy, lze Šímovu předválečnou odbornou práci rozdělit do tří samostatných, i když vzájemně souvisejících oblastí. Osobní zájmy vedly autora k sociologii sexuality, hlavně k otázce funkčnosti monogamie v moderní společnosti, dále se věnoval sociologii náboženství a nakonec také sociologii výchovy, v jejímž rámci sepsal své nejvýznamnější předválečné dílo.

Vůbec prvním Šímovým „odborným“ spisem, napsaným ještě v době jeho angažmá v Církvi československé a současně v době vysokoškolských studií, se stala populárně pojatá brožura *Sexuální revoluce?* [Šíma 1933], uvedená Chalupného předmluvou, v níž se pokoušel skloubit „moderní“ potřeby mládeže v podobě zvýšení sexuální svobody se společensky, případně i nábožensky zakotvenou morálkou. Klíčem k tomuto spojení měla být především výchova k uvědomělé sexualitě [ibid.: 95–104]. Dobový recenzent přitom napsal, kniha „může být hledajícím mladým lidem ... dobrým vodítkem při jejich pochybnostech a zmatcích“,¹⁸ a můžeme snad prohlásit, že se současně stala určitým vodítkem nebo dočasnou výslednicí vlastního hledání v této oblasti také svému autorovi. Podle rodinných vzpomínek měl totiž Šíma celoživotně problémy s udržením monogamního vztahu, které vyústily jak v rozpad jeho prvního manželství, tak v nevelký úspěch dalších dvou manželských svazků.¹⁹ Ve svém akademickém díle, které přeci jen poskytuje pevnější oporu pro naše úvahy, se Šíma k tématu monogamie vrátil hned následujícího roku v drobné studii zpracované na základě nereprezentativní ankety mezi budoucími pražskými učiteli [Šíma 1934b]. Z výpovědí respondentů přitom soudil, že „monogamie většině vyšetřovaných není velkým problémem. Hledí na ni lhostejně nebo o ní vůbec neuvažovali“, současně však stále uvažoval jako reprezentant tradiční sexuální morálky, ptal-li se, mohou-li vůbec takovíto lidé „s chaotickými názory o pohlaví, monogamii a v 50 % s porušenou monogamií“ být „schopni vychovávat k rodině a ušlechtilému pohlavnímu životu“ [ibid.: 92–93]? K větší volnosti a odmítnutí tradiční morálky jako nedosažitelného, a proto škodlivého ideálu dospěl teprve v dalším spisku *Pohlaví a společnost* [Šíma 1940b].

unitářskou církví od roku 1935 přednášel Základy sociologie, v protektorátním období také přednášky na téma Umění a život a Život ztracený a nalezený. V letech 1939–42(?) přednášel v rámci církevního kurzu náboženských věd, na sklonku roku 1942 se zasadil o zřízení církevního semináře, o dva roky později přeměněného na neoficiální „ideovou kolej“, kde vedl zejména kurzy z filosofie, sociologie a religionistiky. Seminář/kolej se fakticky prolínala s níže uvedeným Ústavem pro hospodářskou a sociální výchovu, Šíma se v ní však přestal angažovat po konfliktu s vedením církve v roce 1944 a kolej následně zanikla. Archiv Náboženské společnosti českých unitářů Praha, fond NSČSU I., kt. 9, zprávy o činnosti za roky 1940, 1941–44.

¹⁸ *Sociologická revue* 4, 1933 (2–3): 214.

¹⁹ Podle vzpomínek S. Komorousové (interview 21. 8. 2008) a pramenů uvedených v pozn. č. 4.

Druhou oblastí Šíмова zájmu, souborně analyzovanou jinde [Nešpor 2008: 187–190, 208–210], byla problematika sociologie náboženství, zejména otázky spojené s působením duchovních v moderní společnosti [především Šíma 1937a, 1938a: 142–159]. Také zde přitom autor namnoze řešil své osobní zkušenosti, traumata a aktuální preference, které se promítaly do metodicky ne zcela náležitého způsobu zpracování anket. Dalším směrem jeho úvah, spíše sociálně-teologickým než sociologickým (ač tak byl prezentován), se stal pokus o sociálně-etický rozbor Ježíšova působení sepsaný v duchu liberální teologie svobodného křesťanství, v době vydání knihy stále ještě spojovaného především s Církví československou [Šíma 1934c]. Autor jej později – už jako unitář – dále rozvedl do širších úvah o povaze jednotlivých náboženství, najmě judaismu [Šíma 1936b, 1938b]. Došel k přesvědčení, že v každém náboženství existuje „katolická“, „protestantská“ a „svobodná“ větev, přičemž podle „sociologického zákona“ budoucnost povede k oprávněné dominanci té poslední, v případě křesťanství spojované s unitářstvím, jinde s liberálním judaismem nebo neovédántou [společensví Bráhmamádž; Šíma 1938b: 297]. Kromě Chalupného [srov. Nešpor, Knotková 2009] byly tyto úvahy silně ovlivněné jednostranným, „přivlastňujícím si“ čtením Masaryka, v tomto ohledu však Šíma mezi českými meziválečnými intelektuály rozhodně nebyl výjimkou [Nešpor 2008: zejm. 124–146]. S přiblížením onoho „sociologického zákona“, natož s pokusem o jeho prokázání, si ovšem hlavu nedělal, čímž zůstal jak za svým učitelem Chalupným, tak za dávným vzorem obou dvou – Augustem Comtem.

Konečně třetí, obecně vzato nejodbornější, avšak dobovou kritikou nejvíce postiženou²⁰ (dříve zmíněné oblasti ponechávala bez jakékoli reakce) a pozdějšími marxistickými badateli naopak nejvíce vyzdvihovanou oblastí Šímovy práce byla sociologie výchovy. Autor do ní zpočátku přispěl informativní brožurou, v níž se přihlásil k dobové eubiotice a navrhoval – kromě povinné sociální práce žen namísto vojenské služby mužů a dalších inovací – zřízení pokusné „eubiotické kolonie“ v Praze-Troji, s využitím dostupných pozemků,²¹ slovenského a podkarpatoruského dřeva a nejlépe pod vlastním vedením [Šíma 1934d]. Neúspěch ambiciózního projektu jej přiměl k systematictější akademické práci, jejímž výsledkem se stala kniha *Sociologie výchovy* [Šíma 1938a] a skromněji pojatá brožura obdobného ražení *K sociologii umění* [Šíma 1937b]. Obě představovaly v podstatě první česká

²⁰ Tato kritika pocházela od pražské sociologické školy, jejíž představitelé byli v pravdě zděšení metodou Šímovy práce, kterou považovali za „nebezpečí pro prestiž (!) sociologické vědy“ (*Sociologie a sociální problémy* 6, 1938–39 (3–4): 248–254), naopak badatelé spojení s brněnskou školou Šíмова díla přijímali spíše přejně, třebaže také nikoli bez výhrad (*Sociologická revue* 9, 1938 (1–2): 186–187, 192–93).

²¹ Jednalo se o pozemky Svobodova velkostatku v Troji, roku 1920 odkázané státu „k výchově mládeže v duchu Komenského“. Jejich část byla věnována na zřízení pražské zoologické zahrady, část katolickému řádu sv. Kláry a o zbytek byly vedeny spory, do nichž se svým návrhem vstoupil i Šíma. Nakonec bylo v roce 1935 rozhodnuto o jeho rozdělení mezi Ústřední sociální úřad hl. m. Prahy a Českobratrskou církev evangelickou, jimž byl bezplatně propůjčen na devadesát let, k tomu viz [Nešpor 2009: 382].

akademická díla na příslušná témata, v úvodních částech shrnovaly starší zahraniční literaturu, dále tato témata včleňovaly do sociologického systému Emanuela Chalupného a konečně – pouze v prvním případě – přinášely dílčí případové studie zpracované na základě autorem podniknutých anket. Jejich metodické ukotvení bylo ovšem i na dobu svého vzniku velice slabé, jednalo se o šetření dělaná „na koleně“, která se nadto nedokázala oprostit od řady apriorních předpokladů a stranických hodnotících soudů [Nešpor 2008: 208–210]. Zajímavější než tyto praktické pokusy o empirizaci sociologie mohou být Šímovy ideové východiska, jeho přesvědčení o nezbytnosti sociologického výzkumu, který by jakékoli moderní výchově poskytl empirický základ, a snad i pokusy o přesné vymezení studovaného pole. I v těchto případech však přinejmenším v něčem měli pravdu Šímovi kritikové, kteří upozorňovali například na autorem opomíjený duální charakter vztahu mezi vychovatelem a vychovávaným, vliv okolního (sociálního) prostředí nebo na nesmyslnost pokusu o přesné rozhraničení teoreticko-abstraktní „sociologie výchovy“ na jedné straně a praktické „pedagogické sociologie“ na straně druhé. Lze asi souhlasit s tvrzením Zdeňka Ullricha, že *Sociologie výchovy* byla dílem „začátečnickým“ a „nezralým“, současně je však dobré připomenout, že v době jejího vydání bylo autorovi necelých 24 let.

Přejdeme-li od pouhého popisu Šímovy publikační produkce k její analýze, nutno konstatovat, že v ní převažovala spekulativní metoda vycházející ze – z dnešního pohledu – značně problematických „sociologických dat“. Kromě anket, o nichž bude řeč vzápětí, autor získával poznatky o společnosti metodicky nijak neukotvenou četbou románů, sledováním tisku a esejistické tvorby a prostřednictvím pozorování, načež je „syntetizoval“ cestou vlastních úvah o „náležitém“ sociálním uspořádání a provozu. Stejným způsobem ovšem pracoval i jeho učitel Chalupný, který Šímu překonával jenom svojí snahou o vytvoření sociologického systému a jeho zařazení do logicky uspořádaného systému všech věd (a ještě mnohem bohatší publikační pílí), a podstatná část ostatních dobových českých sociologů. Proti takovému pojetí sociologie se razantně postavila tzv. pražská sociologická škola, jmenovitě Otakar Machotka, který prosazoval důslednou empirizaci sociologie, její založení na vlastních kvantitativních výzkumech a analýzách, přesné, teoreticky a metodicky zdůvodněné akademické pojmosloví a nemožnost vynášení normativních soudů ze sociologických pozic. Machotka svůj přístup zdůvodnil na konkrétním případě sociologie rodiny [Machotka 1932: zejm. 98–112] a podílel se na realizaci dvou rozsáhlých takto pojatých výzkumů (výzkum sociálně potřebných rodin v Praze 1931 a výzkum poměšťování pražského okolí 1936). Ani on sám, ani žádný jiný představitel pražské sociologické školy nicméně nepracoval s náhodným výběrem (ten do české sociologie uvedli teprve Egermayer [1941] a Adamec [1947]), otázka reprezentativity proto Machotkovi splývala se statistickým šetřením celé populace, přičemž provádění takovýchto výzkumů bylo přirozeně neobyčejně obtížné a nákladné. Šíma a někteří brněnští sociologové, především I. A. Bláha a A. Obrdlík [srov. např. Nešpor 2007b], se naproti tomu vydali cestou jednodušších anket, které na reprezentativnost

rezignovaly, bylo je však možné provést s mnohem menším úsilím a náklady, respektive bylo je za daných podmínek vůbec možné realizovat. V Šímově případě to většinou znamenalo využití jeho pozice učitele na základních a středních školách, případně církevního pracovníka, který svým žákům/kolegům/spoluvěřícím rozdal dotazníky a vrácené následně poměrně jednoduchým způsobem vyhodnotil. Z dnešního hlediska jde o postup sotva ospravedlnitelný, nicméně v dobové české sociologii byl hodnocen jako jediný možný – a byl také aplikovaný všemi, již se snažili překročit výlučně spekulativní charakter sociologického poznání (s uvedenou výjimkou pražské sociologické školy, jejíž metody ovšem přinášely zase jiná úskalí, nehledě k velice omezené možnosti realizace náročněji pojatých výzkumů).

Skutečnost, že Šíma byl v meziválečném období jen částečně přijat mezi akademické sociology,²² přitom nepramenila primárně z nedostatků jeho odborné práce, nýbrž z vnějších důvodů: autorova mládí, skutečnosti, že se zabýval „obskurními“ tématy, jako bylo náboženství,²³ a z toho, že nepatřil ani k jednomu z vyhraněných a v této době už vzájemně nesmiřitelně rozvaděných „táborů“ uvnitř české sociologie. Nebyl členem exkluzivistické pražské školy, ani se – stejně jako Chalupný – plně nezapojil do činnosti širší školy brněnské, byť k ní nakonec měl blíže.²⁴ Orientace na Chalupného, jehož pokusy o tvorbu vlastního sociologického systému byly v této době už notně anachronické, byla v mnoha ohledech spíše brzdou,²⁵ Šímovi však na druhou stranu zajistila výjimečně snadný vstup do společenství akademických sociologů. Ten mu zároveň umožnil rychlou církevní a společenskou kariéru, zatímco vlastní církevnictví mu na druhou stranu pomohlo jak s volbou badatelských témat, tak s formou jejich zpracování a v řadě případů i s ekonomickým zajištěním výzkumů a publikace jejich výsledků. Nedosáhl-li Šíma na akademické zdroje financování, které byly velice omeze-

²² Představitelé obou hlavních škol české sociologie jej ve svých přehledech domácího sociologického bádání pouze okrajově registrovali, aniž jeho dílu věnovali větší pozornost [srov. Bláha 1997; Král 1937].

²³ Velká většina tehdejších sociologů se hlásila k sekularizační tezi a na náboženské sociologie se dívala a priori negativně [srov. Nešpor 2008].

²⁴ Ačkoli Šíma začal publikovat v „pražské“ revui *Sociální problémy* [Šíma 1935], s pražskou školou se rozkmoťil kvůli šdíravé (nicméně v mnohém oprávněné) kritice své nejvýznamnější práce *Sociologie výchovy* (*Sociologie a sociální problémy* 6, 1938–39 (3–4): 248–254) a o to razantněji se zapojil do diskreditační kampaně proti ní ([Šíma 1940a]; původně v *Sociologická revue* 11, 1940 (3–4): 293–306).

²⁵ Jak napsal Zdeněk Ullrich v recenzi citované v předchozí poznámce, „kniha Dr. Šímy dělá dojem, jako by měla být pokračováním a doplňkem velkého systému Emanuela Chalupného, ... (avšak) všichni dnes víme, že Chalupného systém je co do pojetí, metody i zpracování překonaný, že je to zbytek starých systémů sociologie, jak se psávaly koncem minulého a snad i začátkem tohoto století, tedy jakási fosilie naší sociologické literatury“ (s. 248–249, kurzíva v orig.). Šíma se naproti tomu ke svému učiteli nepřestal hlásit, stal se mj. jedním z editorů jubilejního sborníku k jeho šedesátinám [Reich, Šíma, Telštlík 1940], a za jednoho z mála Chalupného skutečných žáků jej pokládá také [Kadlec 1968: 661].

né („granty“ státních úřadů a soukromých nadací, jejichž prostřednictvím bylo za celé meziválečné období zajištěno ani ne deset sociologických výzkumů), spolu s dalšími si dokázal zajistit prostředky právě tím, že byl „sociologem v kolárku“. V okamžiku, kdy tuto skutečnost „překonal“ – aniž se jí úplně vzdal – tím, že se začal věnovat také jiným sociologickým tématům a využívat jiné finanční zdroje, kdy zestárl a vnější okolnosti mu umožnily získat vlivnější postavení v sociologické obci, rázem se stal mnohem akceptovatelnější, ba vůdčí postavou české sociologie.

Jak se uživit ve válečných poměrech

Ke stávajícím akademickým a společenským angažmá Šímovi v předvečer druhé světové války přibyla ještě jedna důležitá funkce. Stal se zaměstnancem ministerstva sociální péče, kde působil jako sekretář a faktický vedoucí Ústavu pro péči o uprchlíky (později přestěhovalce), nově zřízené organizace zajišťující přesun Čechů z pohraničních oblastí odstoupených po Mnichovu, respektive ze Slovenska po 14. březnu 1939.²⁶ Zatímco místopředseda statistického úřadu Antonín Boháč se víceméně z titulu své funkce stal členem rozhraničující komise, již se v několika případech podařilo prosazení drobných úprav česko-slovensko – říšské hranice ve prospěch odstupující země [např. Nešpor 2009: 356–357], o praktičtější, avšak pracovně velice náročnou funkci sekretáře Ústavu pro péči o přestěhovalce nebyl mezi tehdejší sociologickou elitou velký zájem a aktivní a ambiciózní Šíma ji mohl získat relativně snadno. Celkem se jednalo asi o 200 000 osob, jejichž základní sociální charakteristiky Ústav (= Šíma) zjišťoval prostřednictvím dotazníkového šetření, na jehož základě jim zprostředkoval různé vysokou sociální podporu z fondů ministerstva sociální péče, možnost usídlení ve vnitrozemských obcích a další formy pomoci. Po pěti letech (1944) bylo provedeno další dotazníkové šetření mezi přestěhovalci, které mělo ukázat míru jejich asimilace v novém prostředí. Nehledě na společenskou užitečnost této práce, autor z ní vytěžil nové dílo, knihu *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945* [Šíma 1945a], jejíž příprava jej podle odjinud nepotvrzené informace údajně kompromitovala před nacisty [ibid.: 5].

Jde o dílo, které je cenné především jako soubor dokumentace k fenoménu přestěhovalectví, shrnuje jeho právní poměry a základní sociální charakteristiky přestěhovalců²⁷ (edice dokumentů přitom tvoří téměř dvě třetiny knihy – oproti

²⁶ Původní název Ústavu odkazoval ke skutečnosti, že se mimo Čechy odcházející z pohraničí měl starat o osoby zahraničního původu, které se na území Čech a Moravy dostaly, protože „se cítily ohroženy hospodářským nebo politickým útlakem ve svém domovském státě“ (§ 19 jednacího řádu Ústavu), k tomu však až na malé počáteční výjimky vůbec nedošlo.

²⁷ Zásadním nedostatkem, na který upozornila již dobová recenze (*Sociologická revue* 12, 1946 (2–3): 125–126), ovšem byla skutečnost, že autor ze svých analýz vyloučil podstatnou

pouhým sto stranám vlastního Šímovyho textu). O hlubší sociologickou analýzu sebraných dat se autor prakticky nepokusil, pomineme-li vcelku očekávatelné závěry o obecných migračních motivech: „Ty sociální skupiny, které jsou svojí povahou a existenční základnou více vázány (!) na jevy přírodní a přírodně kulturní (dětí a jejich vychovatelé, ženy, zemědělci, prvovýrobci a pod., vlastníci hmotného majetku) projevují za jinak stejných okolností menší teritoriální mobilitu; skupiny, které jsou svojí povahou vázány více na jevy ryze kulturní a kulturně duchovní, projevují za jinak stejných okolností větší sklon k teritoriální pohyblivosti“ [ibid.: 102]. Jak konstatovala Juliána Obrdlíková, „opravdu sociologických výtěžků této práce je poměrně málo, spíše je to jen zachycení konkrétních poměrů přestěhovaleckých“ [ibid.: 126], kniha však zřejmě sledovala ještě jeden skrytý cíl: autor se jejím prostřednictvím snažil zbavit případného podezření z kolaborace. Jako jeden z klíčových dokumentů o Ústavu pro péči o přestěhovalce proto zařadil pojednání o jeho ilegální činnosti (zprostředkování emigrací Židů a dalších ohrožených osob před obsazením českých zemí, později materiální pomoc vězněným a jejich rodinám ad.; [ibid.: 281–284]). Jakkoli přitom není možné přesně určit rozsah této činnosti a míru Šímovy osobní zainteresovanosti, jeho alespoň nepřímou účast nelze popřít a svědčí o ní také skutečnost, že se jej v poválečném období nikdo nepokusil pohnat před retribuční soudy, které se – byť často s negativním nálesem – jinak zabývaly celou řadou osob, jež za protektorátu hrály „dvojí hru“.²⁸

Po celou dobu druhé světové války i nějaký čas po jejím skončení Šíma zůstal pracovníkem ministerstva sociální péče (později ministerstva vnitra), kde se vedle organizace přestěhovalectví věnoval správě knihovny a „teoretické práci“ sestávající z tvorby krátkých kompilačních děl v oblasti sociální politiky [Šíma 1942, 1943a, 1943b]. Vedle pokračující práce v ústředí unitářské církve, která bude uvedena níže, si tím zajistil obživu po uzavření českých vysokých škol a podstatným omezením dalších možností akademické činnosti [srov. Petrusek 1998]. Šímovi to však nestačilo, ať už z osobních ekonomických důvodů, nebo kvůli tomu, že tyto činnosti nedokázaly uspokojit jeho ambice. Výrazně se proto zasadil o transformaci dřívější striktně vědecké Masarykovy sociologické společnosti do v podstatě komerční České společnosti sociologické, jejímž se stal faktickým vedoucím [Nešpor 2007c: 39–42]. Předsedou transformované společnosti sice zůstal Emanuel Chalupný, místopředsedy se stali I. Arnošt Bláha a Karel Galla, avšak jak poznamenal Bláha, „Chalupný bydlil v Táboře, já v Brně. A tak se vedení života a práce v MSS ujali někteří mladí čeští sociologové, např. dr. Galla, dr. Šíma, dr. Zelenka, dr. Šimáček, dr. Císař aj. Směr, jímž se začala ubírat činnost MSS, kte-

část subjektů – státní zaměstnanci, jimž z titulu jejich zaměstnání sociální pomoc přestěhovalcům nebyla poskytována.

²⁸ Archiv hl. m. Prahy, fond Trestní nalézací komise Praha; za přístup k tomuto fondu autor děkuje Mgr. J. Rybovi. K retribuci obecně [Frommer 2010]. Další důvody, proč Šíma nebyl souzen nejen podle velkého, ale ani podle malého retribučního dekretu, ovšem mohly souviset s jeho tehdejšími členstvím v KSČ a s poválečnou činností, která jej odvedla z Prahy.

rá se rozrůstala intenzivně i extenzivně, nezdál se mi být ve shodě s ideami toho sociologa, jehož jménem se MSS honosila (= T. G. Masaryka). MSS začala žít na vysoké noze ... Konala výzkumné práce, jež narychlo zpracovávala a vydávala a jejichž vědecká úroveň mě neuspokojovala. Pořádala debatní večírky s přednáškami, zatímco ostatní kulturní život umlkl neb byl násilně huben, MSS tyto debatní večírky byly povoleny ... A přitom se MSS těšila i hmotné přízni úřadů a režimu. Když mě jednou dr. Galla a dr. Šíma v Brně navštívili, otevřeně jsem jim řekl, s čím jsem nespokojen, a zvláště jsem zdůraznil, že u tohoto režimu by se MSS neměla ucházet o podporu. Nic od něho nechtít a nic od něho nepřijímat! Dr. Šíma namítal, že jsou dnes jiné časy, že oni chrání v kanceláři mnohé, kteří by byli zařazeni do práce pro říši, a vůbec, že v dnešní době moralizování nevynáší, že je nutno kličkovat a taktizovat. To jsem ovšem důrazně odmítl a varoval jsem je“ [Bláha 1996–2003: 165–166].

Z titulu jednatele společnosti Šíma v roce 1940 prosadil zřízení Sociologického ústavu, který prováděl drobnější sociologické výzkumy v režii protektorátních orgánů (o dva roky později se Šíma stal jeho generálním sekretářem), následujícího roku byl z jeho podnětu zřízen také Ústav pro sociální a hospodářskou výchovu pořádající veřejné přednášky a kvalifikační kurzy celkem pro více než půldruhého tisíce zájemců (tajemnicí ústavu se nedlouho po jeho vzniku stala Šíмова manželka J. Šímová).²⁹ Tyto organizace, stejně jako vlastní Česká sociologická společnost, postupně zaměstnávaly více než padesát pracovníků, jimž skutečně usnadnily život v období válečného strádání, ovšem za cenu spolupráce s protektorátními orgány – zadavatelem řady výzkumů bylo kupříkladu Moravcovo ministerstvo školství a lidové osvěty. Přesnou povahu tohoto angažmá naneštěstí dnes již nemůžeme určit kvůli výše zmiňované ztrátě archiválií sociologické společnosti. Jak nicméně konstatovala bouřlivá diskuse na její valné hromadě v červnu 1946, pod Šímovým faktickým vedením „společnost ... vynikala množstvím práce, ne ovšem kvalitou“ a jeho oponenti si stěžovali především na nízkou kvalitu publikací i přednášek, nedokončené a špatně pojaté výzkumy, čistě formální vykazování činnosti – včetně poměrně rozsáhlých zakázek, které sociologické společnosti zadával Ústav pro přestěhovalce nebo Náboženská společnost čs. unitářů – a dokonce zjevné nesrovnalosti v hospodaření s přidělenými prostředky, které dosahovaly milionové výše.³⁰ Podle Bláhy „ti mladí sociologové (Šíma, Galla ad. – kontextová informace) si peníze rozdělovali mezi sebe“ [Bláha 1996–2003: 179], pikantní byly především finanční machinace mezi manželi Šímovými, kteří si vzájemně poukazovali větší finanční částky za nikdy nevykonanou práci a dále zřídili tajnou vkladní knížku „na podporu odboje“, z níž záhadným

²⁹ Spolkový katastr Archivu hl. m. Prahy, SK IX/569, Masarykova sociologická společnost, Zprávy o činnosti Sociologického ústavu za roky 1941, 1942, 1943; Zpráva o činnosti Ústavu pro sociální a hospodářskou výchovu za rok 1943; Výroční zprávy ČSS za roky 1943, 1944. Šímův význam pro fungování společnosti dokládá i skutečnost, že byl s jedinou výjimkou autorem všech těchto zpráv.

³⁰ Ibid., zápis z valné hromady 19. června 1946.

způsobem mizely deponované prostředky.³¹ Obviněných se však zastal mladý komunista Čestmír Císař, kterého Šíma na sklonku své „vlády“ v sociologické společnosti zaměstnal, jenž navrhoval udělat za minulostí tlustou čáru a vrátit společnost standardnímu provozu. Šíma z ní byl ovšem jako hlavní viník vyloučen (sám přitom několik dnů předtím podal žádost o ukončení členství), valná hromada jednomyslně odsoudila jeho činnost ve vedení společnosti, oba problematické ústavy byly zrušeny a jejich asi šedesát zaměstnanců propuštěno. Masarykova sociologická společnost se tak (nakrátko) vrátila k běžnému provozu dobrovolné vědecké organizace, než ji po komunistickém převratu zrušil akční výbor – jehož předsedou byl právě Císař, místopředsedou Galla a dalším členem jiný obviněný z „Šímovy causy“, Jindřich Zelenka,³² kteří jakoby tím dokonávali pomstu svého přítele a někdejšího chleboďárce.

Podobně neslavně skončilo také Šímovo působení u unitářů. V církevním ústředí Šíma pracoval i po uvěznění a smrti jejího zakladatele (1943), vyučoval unitářské náboženství na středních školách, pořádal veřejné přednášky a organizoval církevní život, dokonce jménem církve od „své“ sociologické společnosti objednával výzkumy a fakticky propojil její ideovou kolej s Ústavem pro sociální a hospodářskou výchovu.³³ Jeho působení se však dostávalo do stále větších rozporů s novým duchovním vedením církve představovaným Čapkovým zetěm Karlem Hašplem, který se stáhl k pololegálnímu způsobu řízení církve, zatímco Šíma si v rozporu s její ústavou osoboval funkci zplnomocněného místopředsedy správního výboru (nejpozději od roku 1943). Konflikt vygradoval na schůzi správního výboru v listopadu 1944, kde byl veřejně kritizován za uzurpaci moci a konflikty s ostatními členy vedení, neochotu uznat věcnou kritiku a jakýkoli nesouhlas se svým míněním.³⁴ Šímova žádost o církevní subvenci na vydání jeho sociologického díla, která zřejmě představovala příslovečnou „poslední kapku“, byla zamítnuta a místo toho se dočkal zdrcující kritiky, že i jím sepsaná církevní „propagační brožura určená inteligenci obsahuje omyly, nedopatření, ba i nesprávnosti, což řečník dokázal písemným věcným rozbořem“. Po této kritice Šíma přestal pro unitářskou společnost pracovat, přestal docházet na schůze výboru a v únoru 1945 rezignoval na své církevní funkce.³⁵ Z církve sice formálně nevystoupil (na celocírkevním sněmu v listopadu 1947 byl uveden jako volící člen, jeho jednání se však již osobně nezúčastnil), avšak přestal se v ní jakkoli angažovat a údajně hned v květnu 1945 vstoupil do nové „církve“ – stal se členem a zanedlouho také placeným pracovníkem Komunistické strany Československa [Šímová 1971: 6]. Přitom nelze určit, vedly-li k tomuto přestupu jenom oportunní důvody, nebo také poznání

³¹ Podrobnější informace osobní povahy přináší zápis z jednání valné hromady citovaný v předchozí poznámce.

³² Ibid., list Č. Císaře ÚNV hl. M. Prahy, 2. 12. 1949.

³³ Archiv Náboženské společnosti českých unitářů Praha, fond NSČSU I., kt. 9, Zpráva o činnosti 1941–44.

³⁴ Ibid., zápis ze schůze výboru 6. 11. 1944.

³⁵ Ibid., zápis ze schůze výboru 5. 2. 1945.

„pravdivosti“ marxistického pohledu na svět. Pro druhé by svědčil autorův závěr ve studii o československých přestěhovalcích, publikované právě v této době, kde soudí, že „v teritoriální mobilitě obyvatelstva a v hromadné migraci zvláště, jsou i v moderní společnosti hospodářské síly činiteli hlavními“ [Šíma 1945a: 102].

Kvůli tomu, že zásluhou Šimových přátel a spolupracovníků i z obav před veřejným zostuzením na něj žádá z organizací, které ve válečném období fakticky vedl, nepodala trestní oznámení a nedošlo tedy k vyšetřování, stejně jako pro dnešní neexistenci příslušných dokladů, nemůžeme určit míru jeho případného zavinění. Opakující se obvinění z různých, na sobě zcela nezávislých organizací dávají nicméně tušit, že Šimovo angažmá v řadě případů nebylo úplně v pořádku. Velice slabá byla také jeho odborná činnost,³⁶ i když na tu nepochybně spolupůsobily také tehdejší celkově nízké možnosti a současně pracovní zaneprázdnění, které Šimovi přinášely jeho funkce. Obojí nicméně vedlo k tomu, že se v poválečném třiletí limitované demokracie raději stáhl do ústraní, ačkoli sociologie tehdy byla na takovém vzestupu, že akademické uplatnění našli prakticky všichni zájemci [Nešpor 2007c: 21].³⁷ Šíma sice nebyl nijak perzekvován, avšak nestal se vyučujícím nově zřízené Vysoké školy politické a sociální, která nahradila Svobodnou školu politických nauk [srov. *ibid.*: 28–29],³⁸ a kromě práce pro komunistickou stranu zůstal pouze zaměstnancem transformovaného přestěhovalceckého úřadu, nyní podléhajícího ministerstvu vnitra, který ovšem dostal nemalé nové úkoly – podílel se na organizaci osídlování českého pohraničí po odsunu německojazyčného obyvatelstva. S výjimkou knihy o přestěhovalcích a její „inovované podoby“ přinášející hlavně praktické úvahy o novoosídlenectví doplněné silně levicovou rétorikou [Šíma 1945b], nevydal ani žádnou další práci.

Nová diktatura žádá svou daň

Po komunistickém převratu Šíma podle všeho zůstal jak zaměstnancem státní správy, tak činovníkem KSČ a nejpозději v roce 1952 se stal pracovníkem „polostranické“ Vysoké školy politických a hospodářských věd [Devátá 2009: 441], po jejímž zrušení byl převeden na méně exponované místo pracovníka Stát-

³⁶ Přehled viz [Hesová et al. 2010: 38], často se přitom jednalo o pouhé úpravy starších děl, k tomu viz [Nešpor 2008: 216].

³⁷ Na tento stav věcí se kriticky díval Josef Král: „je si jen přáti, aby při tomto rozšiřování sociologie na našich vysokých školách byla také zaručena vysokoškolská úroveň jejich představitelů. V té věci je si ještě leccos přáti. Některé z těchto přednášek nemají habilitace ani postačující literární činnosti a tomu odpovídají také obsahově příslušné přednášky“ (*Sociologie a sociální problémy* 7, 1947 (2): 156).

³⁸ Šímová [1971: 5–6] sice uvádí opak, Šíma však nikde nefiguruje mezi vyučujícími VŠPS (srov. Archiv hl. m. Prahy, fond Vysoká škola politická a sociální; za zpřístupnění nezpracovaného fondu autor děkuje Mgr. V. Knotkové) a neuvádí jej ani Hoffmannová [2009: 318]. Omyl je patrně způsoben Šimovým pozdějším angažmá na poúnorové Vysoké škole politických a hospodářských věd, která na činnost VŠPS částečně navázala.

ní knihovny společenských věd (původně při VŠPHV, později sloučené s nynější Národní knihovnou). Jeho návrat na akademickou půdu, byť v tomto případě těžce postiženou marxistickou ideologií a jejím mocenským prosazováním, byl sice jen pozvolný, avšak zřetelný. Příznačné bylo, že Šíma začal znovu publikovat hned po komunistickém převratu – nejprve v „očištěném“ sociálně-politickém časopise *Sociální revue*, kam psal příspěvky zcela poplatné marxistické ideologii,³⁹ a zanedlouho také knižně. V roce 1951 vyšla jeho propagandistická brožura *Czechoslovakia's Path to Socialism* [Šíma 1951], jež se dočkala také italského a španělského překladu, následovaná obdobnou prací pro domácí publikum [Šíma, Vergeiner 1953] a kompilačním dílem dokládajícím bídu pracujících v rozvojových a kapitalistických zemích, které mělo sloužit jako podkladový materiál pro stranické ideology [Šíma 1954a]. Vyvrcholením posledního Šíмова tvůrčího období se nicméně stala rozsáhlá strojopisná práce *Methodologie badatelské práce ve společenských vědách* [Šíma 1954b],⁴⁰ faktický náčrt „nové“ metodologie věd, připravená pro knižní vydání, avšak kvůli autorově smrti již netištěná.

Methodologie badatelské práce byla pokusem o skloubení Chalupného systému sociologie, přijímaného téměř v úplnosti, avšak bez jakékoli zmínky o autorství, s historickým materialismem, jenž Šíma doplnil prakticky zaměřeným výkladem o metodách společenskovědní práce.⁴¹ Přitom sice sebekriticky přiznával, že byl sám vyškolen „buržoazní sociologií, před pochopením metody dialektického a historického materialismu, pracoval pod vlivem buržoazních method ve výzkumu“, ale tuto minulost rozhodně odvrhl [Šíma 1954b: 168], stejně jako „buržoazní sociologii“ vůbec, především durkheimovskou [ibid.: 41], odmítanou ostatně už Chalupným. Nehodlal se naproti tomu vzdát technicko-sociologické práce a konec konců ani jakési marxistické sociologie (včetně tohoto označení),⁴² mezi jejímiž speciálními vědami dokonce zmínil i jiný dobově problematický obor, religionis-

³⁹ V roce 1948 šlo o dva články (o úlohách ekonomického a sociálního výzkumu a sledování životní úrovně během pětiletky), v roce 1949 o tři (sociální situace v Polsku a jiných lidově demokratických státech, respektive na Západě), v roce 1950 o pět (sociální důsledky rostoucí krize kapitalismu, životní úroveň a postavení žen v kapitalismu a socialismu, postavení horníků a pracujících v těžkém průmyslu), pak byl časopis zastaven. Šíma však v podobném duchu přispíval i do jeho následovníka, krátkodechého časopisu *Socialistická práce* (tři články v roce 1951).

⁴⁰ Rukopis je dostupný např. v Národní knihovně ČR, sg. 54 D 14893.

⁴¹ V Šímově případě nešlo o nic nového, také podstatnou část výše zmíněné *Sociologie výchovy* tvořil technický popis společenskovědních metod a technik práce [Šíma 1938a: zejm. 59–68].

⁴² Komunističtí ideologové proti sociologii jakožto „buržoazní pavědě“ vystupovali ještě před převzetím moci, v prvních více než deseti letech své vlády pak sociologii jakožto obor zcela likvidovali, ačkoli některé (pozdějším termínem řečeno: „prověřené“) sociologické přístupy a osobnosti našly uplatnění v jiných oborech akademické práce; k této problematice podrobněji [Nešpor 2008: 275–279; Petrusek 2000]. Šíma přitom byl v českém prostředí zřejmě prvním, kdo prosazoval nejen historický materialismus v rámci marxistické teorie, ale přímo „marxistickou sociologii“, jež se pak v hodně odlišném pojetí etablovala v šedesátých letech [Beran 2001; Petrusek 2004; Voříšek 2007].

tiku. V této souvislosti pak tvrdil, že „náboženství je fantasmagorický, úchylný obraz jsoucna a vnější jeho projev (ritus, organisace atd.). Je složkou nadstavby a lze o něm vypracovati historickou i systematickou vědu, která analyzuje, vysvětluje a stanoví zákonitost vývoje tohoto zvláštního, od základny nejvzdálenějšího jevu nadstavby, jehož zákonitost je tak ‚samostatná‘, že se dostává do přímých rozporů a protikladů se zákonitostí základních projevů hmoty. To, co v zvráceném ‚odrazu‘ v dějinách filosofie se projevuje jenom částečně, konstatuje vědecká religionistika, jako věda o náboženství, totálně“ [ibid.: 69]. Šíma se tak „vyrovnal“ se svojí náboženskou a částečně i sociologickou minulostí, přinejmenším rétoricky se stal přesvědčeným marxistou, přičemž za hlavní klad marxistického učení – na rozdíl od „zvrácených“ starších výkladů světa – považoval jeho schopnost předvídat [ibid.: 252–254].

Zdá se, že Jaroslav Šíma udělal skutečně maximum, aby přinejmenším svým veřejným působením dostál nárokům komunistického režimu, do jehož služeb vstoupil, v úplnosti se mu to však přeci jen nepodařilo. Podle informací tradovaných mezi jeho pozůstalými se v posledních několika týdnech svého života nesmírně obával zatčení, buď za obsah své poslední knihy, nebo kvůli nejasnému osudu finančního příspěvku, jenž dostal na její zpracování a vydání. Na klidu mu patrně nepřidala ani nevyrovnaná rodinná situace a skutečnost, že trpěl maniodepresivní psychickou poruchou, svůj život každopádně dobrovolně ukončil v listopadu 1955 skokem z okna. Zpráva o jeho skonu ovšem nepronikla na stránky denního tisku, na jeho působení fakticky zapomněli jak unitáři,⁴³ tak Církev československá (husitská) a nadlouho, ne-li dosud byl prakticky vymazán také z dějin české sociologie. Možná proto, že se nehodilo posmrtně denuncovat přesvědčeného komunistu, nebo se naopak dlouho nevyplatilo jej připomínat, protože měl kromě pozdního komunistického přesvědčení také určité problematické stránky, a možná i z osobních důvodů, které vyvolávala vzpomínka na Šímu mezi jeho někdejšími blízkými spolupracovníky, přinejmenším v případě Čestmíra Císaře a Karla Gally.

Závěrem

Nešťastný osud Jaroslava Šímy je svědectvím o osobních vzestupech a pádech angažovaného a ambiciózního, i když svými schopnostmi asi nikoli úplně dostatečného intelektuála ve složitých a zásadně proměnlivých politických kontextech 20. století, jimž jednotlivci, akademické společenství nebo vědní obor sotva mohly vzdorovat [srov. např. Petrusek 2000]. Na počátku své dráhy, když se rozkmoťtil s rodiči a usiloval o církevní kariéru, Šíma spojil liberální náboženské přesvědčení s další novinkou, sociologií, jejímž prostřednictvím usiloval o náboženskou obnovu (a naopak v oblasti sociologie náboženství vycházel ze svého svo-

⁴³ Nejnověji srov. [Radová 2004].

bodněkřesťanského zázemí). Mezi českými intelektuály přitom rozhodně nebyl sám [srov. Nešpor 2008] a podobné tendence – v jiných případech svázané třeba i s etablovanými církvemi – přímo ovládaly podstatnou část české předmarxistické sociologie tematizující náboženství, zatímco profánní akademická sociologie se od nich naopak apriorně distancovala [Nešpor 2004]. „Sociologii v kolárku“ Šíma nicméně opustil, když mu příchod druhé republiky a protektorátu umožnil vzestup v rámci širšího sociologického společenství, byť za cenu kompromisů s vládnoucí mocí a asi i dalších morálních poskvrn. Pád okupačního režimu vedl k tomu, že se Šíma stáhl do ústraní, tak jako mnozí další v obdobné situaci však začal pracovat pro předpokládané budoucí hegemony, komunisty. Nástup komunistického režimu po únoru 1948 mu proto přinesl nový akademický vzestup za cenu dalších přizpůsobení a „kompromisů“ s vlastním etickým přesvědčením, vnějšího obětování sociologie obecně a Chalupného odkazu zvlášť při snaze o zachování (přivlastnění?) obsahu jeho díla.

Šímův případ nicméně ukazuje ještě mnohem víc o životě intelektuálů a fungování sociologie v české společnosti před rokem 1948. I když v meziválečném a krátce poválečném období došlo k velkému rozmachu sociologie jakožto akademické disciplíny, k ustavení řady sociologických pracovišť, dvou vědeckých společností, z nichž každá disponovala vlastním časopisem (nehledě na skutečnost, že sociologové publikovali také jinde), a k vydání velkého množství knižních sociologických děl, postavení akademické sociologie rozhodně nebylo bezproblémové. Vědeckých pozic v úzkém slova smyslu (univerzitních kateder) bylo velice málo, takže většina sociologů se mohla tomuto oboru věnovat pouze v rámci jiné činnosti nebo ve svém volnu, státní a nadační prostředky vydávané na sociologický výzkum byly mizivé, takže praktikování sociologie často podmiňovaly osobní či skupinové zájmy, respektive ochota uvolnit na ně prostředky z těchto zdrojů. Nemohli-li se sociologové opřít o vlastní majetek (např. Bláha ze svých prostředků financoval vydávání *Sociologické revue* i některé výzkumy, Chalupný velkou většinu svých knih vydal vlastním nákladem a silně na nich tratil), nacházeli zdroje třeba i u politických stran a v náboženských organizacích, jejichž zájmům pak leckdy přizpůsobovali vlastní odbornou práci. Literární historik Arne Novák, rezolutně se hlásící ke zcela odlišným ideovým tradicím i metám, v této souvislosti popsal českou sociologii jako „pokleslou na pomocnou vědu demokratické politiky, socialisticky zabarvené a přizpůsobené skutečným neb domnělým potřebám vlády“, dostávající se „do těsné blízkosti života politického a hnutí socialistického, jimž prokazovala nebezpečně ochotné služby, obětujíc jim svou svéprávnost a nezávislost“ [Novák, Novák 1995: 1564]. Při tomto příkrém a zřejmě až příliš ostrém (a neoprávněně paušalizujícím) soudu měl Novák na mysli především brněnskou sociologickou školu a ty sociology, již plně vstoupili do politiky ve službách sociální demokracie, současně si však dostatečně uvědomoval antikvovanost Chalupného „systémotvorby“ a pouze dílčí, v jeho očích nadto „nechutně pozitivistické“ přínosy pražské sociologické školy – a víc jich nebylo. Uvážíme-li současně členství většiny hlavních postav pražské sociologické školy v národně socialistické straně (a některých později i v Národním sou-

ručenství), nelze se ubránit dojmu, že velmi podstatná část tehdejší sociologické obce byla – v přímém protikladu k tomu, jak ji většinou vnímáme – typickými představiteli „S-sociologie“ nebo dokonce „O-sociologie“, jak je vymezuje Petrušek, a v žádném případě nešlo o jím chtěnou, nezávislou a v plném slova smyslu kritickou sociologii „alternativní“ [Petrušek 1992: 53–55].

Dalším nedostatkem přitom byla vzájemná řevnivost, neochota ke spolupráci a v posledku i osobní ješitnost vůdčích představitelů obou hlavních sociologických škol [srov. např. Gaďourek 2006: 97], které byly leckdy důležitější než meritorní otázky, jimiž odůvodňovali svůj odpor vůči „těm druhým“ [Nešpor 2007a; Janák, Bereš 2011]. Když se do sporů pokusilo zasáhnout samotné ministerstvo školství a národní osvěty (!), dostalo se mu ze strany pražských sociologů ujištění, že proti nim bylo postupováno „způsobem tak nepřátelským, nespravedlivým, příkrým a vědeckého pracovníka nedůstojným, že mu není příkladu ani v rozvášněných bojích klasických filologů německých v 70. letech minulého století a ani v rukopisných bojích v Čechách v letech 80 až 90tých“, ⁴⁴ čímž se již na počátku třicátých let cesty obou skupin v rámci české sociologie definitivně rozešly. Šímovi, který do této situace vstoupil jako jeden z prvních absolventů sociologie se zájmem o akademickou kariéru v tomto oboru, rozhodně nepomohlo počáteční lavírování mezi oběma zneprátenými tábory. Když se však jejich představitelé po Mnichovu stáhli do ústraní, mohl o to snáz získat vůdčí postavení, obzvlášť dokázal-li pro řadu českých sociologů zprostředkovat pracovní umístění po uzavření českých vysokých škol a citelném omezení jiných pracovních možností, a když si sám zajistil vlastní pozici prostřednictvím nově založených nebo transformovaných organizací. Jak ukázala tato studie, jeho význam přitom nespočíval primárně ve vlastní sociologické práci, nýbrž v těchto organizačních a mocenských schopnostech, nutno však dodat, že to podstatné části jeho kolegů vůbec nevadilo (což platilo i v případě unitářské církve). K „revoltám“ proti Šímovi a ke kritikám jeho hegemonie došlo až na sklonku války a po ní, aniž by byly zveřejněné mimo příslušné organizace (Bláha svoji kritiku uložil pouze do rukopisných pamětí) a aniž by větší měrou přesáhly do oblasti (nedostatků) jeho odborné práce. Tyto kritiky nepřekvapivě opět ustaly nejpozději po únoru 1948, když začal Šímův nový vzestup.

Odhlédneme-li od Šíмова mocenského a organizačního vlivu, nutno konstatovat, že charakter jeho sociologického úsilí v mnohém odpovídal způsobu, jakým byla česká sociologie v tomto období praktikována obecně. Patřil dokonce mezi badatele, kteří se jako první pokusili prohloubit spekulativní pojetí sociologie cestou vlastních výzkumů, i když si nedělali starosti s výpovědní hodnotou těchto šetření; touto „inovativností“ lze možná (spolu)zdůvodnit Šímovo relativně snadné etablování v rámci sociologické obce. Kritikové tohoto stavu české sociologie z řad pražské sociologické školy přitom sice zdůrazňovali zásadní metodologické nedostatky, avšak řešení, které sami nabízelí a jehož obdoba po

⁴⁴ Archiv Univerzity Karlovy Praha, fond Filozofická fakulta, i. č. 1215, odpověď B. Foustky na pokyn MŠNO z 13. 10. 1930.

druhé světové válce ve světovém sociologickém mainstreamu nadlouho převládla v podobě „abstraktního empiricismu“, nebylo prosté jiných nedostatků a problémů, obzvlášť patrných v dobovém českém kontextu. Při vědomí těchto skutečností je obtížné Jaroslava Šímu a jeho dílo devalvovat jako pouhého margi-nála, který se za pomoci vlastní ambicióznosti, rozsáhlé publikační činnosti (bez ohledu na její kvalitu) a aktivní spolupráce s panujícími politickými režimy (či v meziválečném období s mocenskými centry uvnitř církví, v nichž působil) stal jakýmsi „sociologickým parvenu“. Současně je třeba se ve světle uvedených sku-tečností ptát, nakolik bylo jeho podlehnutí vábení dobové politické moci, včetně různých totalitárních režimů, vskutku jen individuální záležitostí a nakolik moh-lo jít o určitý „sociální typ“ dobového sociologa. K obecnějšímu zodpovězení této kruciální otázky dosud nemáme dostatek pramenů, její naznačení však napoví-dá, že nové výzkumy o dějinách české sociologie mohou přinést řadu nečekaných a v lecčems „demytologizujících“ poznatků.

ZDENĚK R. NEŠPOR je historik a sociolog náboženství, působí jako vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a docent na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Od roku 2009 je předsedou hodnotícího panelu pro historii a archeologii Gran-tové agentury ČR. Věnuje se především studiu české religiozity v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti, k tomu si přibírá další témata ze sociologie, historie a sociální antropologie. Je autorem více než sto padesáti odborných statí a spolu/autorem či editorem patnácti knih. V poslední době vydal monografie *Ne/náboženské naděje intelektuálů* (Praha: Scriptorium, 2008), *Náboženství v 19. století* (Praha: Scriptori-um, 2010; s kolektivem), *Příliš slábi ve víře* (Praha: Kalich, 2010) a podílel se na vydání encyklopedické příručky *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech* (Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011; spolueditorka A. Kopecká).

Prameny a literatura⁴⁵

- Adamec, Čeněk. 1947. „Výzkum veřejného mínění a sociální vědy.“ *Sociologie a sociální problémy* 7 (1): 34–40.
- Beran, Jiří. 2001. „K vývoji společenských věd v Československu v šedesátých letech 20. století.“ Pp. 175–194 in Blanka Zilynská, Petr Svobodný (eds.). *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Práce z dějin vědy* 2. Praha: Karolinum.
- Bláha, Inocenc Arnošt. 1996–2003. „Rodinná kronika.“ *Universitas, Revue Masarykovy univerzity v Brně* 1/1996 – 4/2003 (samostatně číslovaná příloha).
- Bláha, Inocenc Arnošt. 1997. *Československá sociologie. Od svého vzniku do roku 1948*. Brno: Doplněk.
- Císař, Čestmír. 2005. *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha: SinCon.

⁴⁵ Nevydané prameny, stejně jako drobné příspěvky v časopisech jsou citovány pouze v poznámkách.

- Čapek, Norbert F., Karel J. Hašpl, Jaroslav Šíma. 1936. *Tvůrčí náboženství. Příspěvek čs. unitářů k ideové orientaci*. Praha: Unitaria.
- Devátá, Markéta. 2009. „Vysoká škola politických a hospodářských věd (1949–1953).“ Pp. 421–456 in Antonín Kostlán, Markéta Devátá (eds.). *Semináře a studie k dějinám vědy. Práce z dějin vědy 21*. Praha: Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR.
- Egermayer, František. 1941. „Náhodný výběr v reprezentativní metodě.“ *Statistický obzor* 21: 424–435.
- Frommer, Benjamin. 2010. *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia.
- Gaďourek, Ivan. 2006. *Cestou Komenského. Vzpomínky z mládí účastníka třetího odboje*. Brno: Barrister & Principal.
- Galla, Karel. 1967. *Úvod do sociologie výchovy. Její vznik, vývoj a problematika*. Praha: SPN.
- Hesová, Nela, Lumír Gatnar, Eva Mikolášová, Radka Taucová. 2010. *Bibliografie české knižní sociologické literatury*. Praha: Scriptorium.
- Hoffmannová, Jaroslava. 2009. *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848–1952*. Praha: Archiv AV ČR.
- Hora, Ladislav. 1982. *Náboženská společnost československých unitářů*. Praha: SPVC MK ČR.
- Hrdlička, Jaroslav. 2007. *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. Brno: L. Marek.
- Janák, Dušan, Anna Bereš. 2011. „Autorská a tematická struktura časopisu *Sociální problémy*. Příspěvek k sociologickému rozboru české sociologie.“ *Lidé města* 13 (1): 3–25.
- Kadlec, Vladimír. 1968. „K dílu sociologa Chalupného.“ *Sociologický časopis* 4 (6): 658–664.
- Král, Josef. 1937. *Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplín*. Praha: Melantrich.
- Machotka, Otakar. 1932. *K sociologii rodiny. Příspěvek k metodám empirické sociologie – metoda statistická a individuální*. Praha: Státní úřad statistický.
- Možný, Ivo. 2004. „Brněnská anomálie? Brněnská sociologie 1963 až 1989 – subjektivní historie.“ *Sociologický časopis* 40 (5): 609–622.
- Nešpor, Zdeněk R. 2004. „Dvoji tradice české sociologie náboženství.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (4): 447–468.
- Nešpor, Zdeněk R. 2007a. „Před ¾ stoletím... Kvantifikovaný esej o časopisecké produkci české sociologie před nástupem marxismu a dnes.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (2): 397–422.
- Nešpor, Zdeněk R. 2007b. „Brněnský výzkum současné religiozity z roku 1930: současná interpretace.“ *Religio, Revue pro religionistiku* 15 (1): 87–108.
- Nešpor, Zdeněk R. 2007c. *Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu. Sociologické studie / Sociological Studies 07:2*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Nešpor, Zdeněk R. 2008. *Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk R. 2009. *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha: Kalich.
- Nešpor, Zdeněk R., Veronika Knotková. 2009. „Tvrzení o vymírání náboženství jest terminologický sebeklam.“ Příspěvek k české sociologii náboženství v podání Emanuela Chalupného.“ *Dějiny – teorie – kritika* 6 (1): 101–123.
- Novák, Jan V., Arne Novák. 1995. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno: Atlantis.
- Peroutka, Ferdinand. 1991. *Budování státu I.–IV*. Praha: Lidové noviny.

- Petrusek, Miloslav. 1992. *Alternativní sociologie. Úvahy o smyslu sociologie v nealternativní společnosti*. Praha: Klub osvobozeného samizdatu.
- Petrusek, Miloslav. 1998. „Sociologie na počátku a konci protektorátu (poznámky a teze).“ Pp. 201–205 in Hana Barvíková et al. (eds.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv AV ČR.
- Petrusek, Miloslav. 2000. „Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948–1963.“ Pp. 35–49 in Hana Barvíková (ed.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha: Archiv AV ČR, Arenga.
- Petrusek, Miloslav. 2004. „Výuka sociologie v čase tání a v čase normalizace (1964–1989). Kapitola o vztahu vědění a moci, vědy a politiky, reality a mýtotvorby.“ *Sociologický časopis* 6 (5): 597–607.
- Radová, Romana. 2004. *Unitářství ve světě a v České republice*. Diplomová práce. Praha: Husitská teologická fakulta UK v Praze.
- Reich, Edvard, Jaroslav Šíma, Rudolf Telšík (eds.). 1940. *Šedesát let Emanuela Chalupného. Sborník vzpomínek*. Praha: Svobodná škola politických nauk, Melantrich.
- Suchánková, Marie. 1977. „Česká sociologie náboženství (buržoazní provenience do roku 1945).“ *Ateizmus* 5 (1): 49–61; (2): 163–176; (3): 277–291.
- Šíma, Jaroslav. 1933. *Sexuální revoluce? Sociologický příspěvek k veřejné diskusi o sexuální mravnosti*. Praha: b. v.
- Šíma, Jaroslav. 1934a. *Mezinárodní úprava pracovní doby a volných chvil. Studie z mezinárodního práva pracovního*. Praha: Čs. eubiotická společnost.
- Šíma, Jaroslav. 1934b. „Ideál monogamie v životě a myšlení budoucích učitelů.“ *Sociologická revue* 5 (1–3): 89–93.
- Šíma, Jaroslav. 1934c. *Ježíš a bída*. Praha: Kruh.
- Šíma, Jaroslav. 1934d. *Výchova a sociální eubiotika. Črta z užití sociologie výchovy*. Praha: Blahoslav.
- Šíma, Jaroslav. 1935. „K současné krizi křesťanství.“ *Sociální problémy* 4: 130–139.
- Šíma, Jaroslav. 1936a. „„Deisti“, předchůdce československého unitářství.“ *Náboženská revue* ČČS 8: 177–179, 257–261, 403–404.
- Šíma, Jaroslav. 1936b. *Židovská povaha*. Praha: Unitaria.
- Šíma, Jaroslav. 1937a. *K sociologii duchovního*. Praha: Akademický dům.
- Šíma, Jaroslav. 1937b. *K sociologii umění*. Praha: Akademický dům.
- Šíma, Jaroslav. 1938a. *Sociologie výchovy*. Praha: ČGU.
- Šíma, Jaroslav. 1938b. „Židovství a svobodné křesťanství.“ *Náboženská revue* ČČS 10: 35–41, 90–93, 157–159, 216–218, 293–297.
- Šíma, Jaroslav. 1940a. *Kritika a práce. K poměrům v české sociologii*. Brno: vl. n.
- Šíma, Jaroslav. 1940b. *Pohlaví a společnost. Sociologická úvaha*. Praha: V. Petr.
- Šíma, Jaroslav. 1942. *Platové systémy veřejných zaměstnanců s hlediska sociologického*. Praha: Archiv Sociologického ústavu.
- Šíma, Jaroslav. 1943a. *Sociologie a sociálně zdravotní problémy*. Praha: Česká společnost sociologická.
- Šíma, Jaroslav. 1943b. *Sociologie a vývoj našeho školství*. Praha: Česká společnost sociologická.
- Šíma, Jaroslav. 1945a. *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče*. Praha: Societas.
- Šíma, Jaroslav. 1945b. *Sociální obnova. Příspěvek k sociální politice v oboru péče o osoby válkou a nepřátelskou persekucí postižené*. Praha: Obnova.
- Šíma, Jaroslav. 1951. *Czechoslovakia's Path to Socialism. The Labour and Social Policy of People's Democratic Czechoslovakia*. Prague: Orbis.
- Šíma, Jaroslav (ed.). 1954a. *Postavení a boj pracujících v některých koloniálních zemích po druhé světové válce. Sborník fakt a cifér*. Praha: Státní knihovna společenských věd.

- Šíma, Jaroslav. 1954b. *Methodologie badatelské práce ve společenských vědách*. Rukopis. Praha: Státní knihovna společenských věd.
- Šíma, Jaroslav, Valtr Vergeiner. 1953. *Revoluční dělnické hnutí v Československu v boji za práci a životní úroveň pracujících*. Praha: Práce.
- Šímová, Soňa. 1971. *Sociologie výchovy v díle PhDr. Jaroslava Šímy*. Diplomová práce. Praha: Pedagogická fakulta UK v Praze.
- Tvrdek, Petr. 1995. *Norbert Fabián Čapek. Život a dílo*. Praha: Unitaria.
- Vaněk, Antonín. 1986. *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů. Autoři, časopisy, instituce, společnosti 1848–1980*. Praha: Univerzita Karlova.
- Voříšek, Michael. 2007. „Ideology that Mattered. The Debates on Historical Materialism and Sociology in the USSR, Poland, and Czechoslovakia, 1948–1968.“ Pp. 121–156 in Lukáš Babka, Petr Roubal (eds.). *Prague Perspectives II: A New Generation of Czech East European Studies*. Prague: National Library of the Czech Republic – Slavonic Library.